

Irodalmi séták a Bajor Gizi Színészmúzeumban

Segédanyag pedagógusoknak

1. Nyugat című folyóirat (1908-1941) és a színház

Thália Társaság (1904–1908)

Ez volt a korszak egyetlen olyan művészi társulása, melynek programját a Kosztolányi Dezső által is megfogalmazott újító szándék határozta meg. Lukács György, Benedek Marcell és Bánóczi László szellemi közössége hívta életre. Művészi irányítónak a Nemzeti Színház ifjú rendezőjét, Hevesi Sándort kérték föl. Szinte csak ősbemutatókat tartottak, többek között Ibsen, Strindberg, Hebbel és Hauptmann műveiből. E haladó színházi mozgalom, mely a nyugat-európai kortárs színházművészet eredményeinek meghonosítására tett kísérletet, bár igen rövid ideig működött, meghatározta a következő évtizedek magyar színjátszását.

Schöpflin Aladár és Móricz Zsigmond barátsága Ady Endrével

(A levelek egy-egy lemásolt példányát kitesszük, a diákok olvasnak föl belőlük.)

„Ady, aki nemigen és nem szívesen járt családokhoz vagy úgynevezett társaságba, nálunk sokszor és örömezt időzött. Otthonosan érezte magát a kedélyes, mesterkéletlen környezetben. Talán csak Móriczékkal volt ilyen családi viszonyban, náluk is keresztapaságot vállalt. Fesztelenül viselkedett, nem vendégként, hanem szinte családtagként illeszkedett közéjük, velük tartott, ha ettek, s a legegyszerűbb ételt is kedvvel fogyasztotta. Sem modorában, magatartásában, sem társalgásában nem volt ilyenkor semmi különcködés, úgy elbeszélgetett velük hétköznapi dolgokról, mint bármely egyszerű ember. Borozgatás hatására azonban szeretett dévajkodni. Ha későig elnyúlt a beszélgetés, ott aludt náluk a díványon. Ilyenkor

láthatólag kiélte családias ösztönét, vágyait, az otthon utáni nosztalgiáját. A gyerekekkel is vidáman elszórakozott.” (Schöpflin Aladár felesége, Maderspach Irén)

„A gyermekeket szerette, tudott velük játszani. Talán soha nem láttam kedvesebbnek, mint mikor kis fiammal játszogatótt. Odaadta neki dús fürtös fekete haját rángatni, ölse vette, és furcsákat mondogatótt neki.” (Schöpflin Aladár)

(Balogh Tamás: Ady Endre és Schöpflin Aladár barátságá ismeretlen leveleik tükrében. Korunk, 2003. 8. szám 86–95.)

2. Molnár Ferenc (1878-1952) 1. szoba

Molnár a Vígszínház fordítógárdájának oszlopos tagjaként francia mintára készített bohózatokkal jelentkezett. A doktor úr (1902) és a Józsi (1904) még nem aratótt döntő sikert. Ám 1907-ben bemutatótták *Az ördög* című színművét, mely több szempontból is új fejezetet nyitott. Molnár nem követte a magyar irodalom drámaírói hagyományait, de nem is csupán a francia dramaturgia fogásainak biztos alkalmazásával és továbbfejlesztésével hódtította meg a Vígszínház közönségét; formailag és tematikailag egyaránt újat hozott. Ezt követően szinte valamennyi Molnár-újdonság itt került színre: 1909-ben a *Liliom*, 1910-ben *A testőr*, 1916-ban a *Farsang*, 1920-ban *A hatyú*.

Molnár azt vallotta, hogy az író mindig önmaga alteregóit írja meg műveiben. Ez az állítás nem biztos, hogy minden íróra igaz, de Molnárra mindenképpen. Munkásságának megítélése megosztotta a kortársakat.

Krúdy Gyula az alábbi sorokkal üdvözölte:

„Lehet rajongani érte, tombolni, megőrülni művészetén [...], és lehet csendesen legyinteni [...]. Könnyed és grációzus, mint egy csodálatos dal, és oly egyszerű, mint egy kalitka,

amellyel a gimplit [a baleket] fogják. Lehet meghajigálni babérral is meg régi tojásokkal is; lehet őt gyűlölni és lehet szeretni; megbolondulni lehet tőle vagy kiábrándulni reménytelenséggel, mint egy kőcevből.” (Magyarország, 1917. november 25.)

Ady Endre elismerően, de némi szemrehányással a hangjában szól róla:

„Bolond dolog ez: engem, az avas színházzenézőt gyalázatosan érdekel a Molnár Ferenc színpada, s kezd érdekelni Molnár Ferenc révén és általa a színpad. Ennek a kiválóan és különösen budapesti intellektusnak, a Molnár Ferencének, valamikor, egykoron, nem is régen majdnem bábész rabja lettem, s e gyöngeségemért ma se pirulok. Varázsos, nagyszerű ember, akiről hirdettem [...] hogy nyolcvan író lakik benne, s hogy nyolcvanszor többet adhatna, mint ad. Fölsülne s fölsül az a rosszindulatú valaki, aki itt s e bizarr mondásban valami orvot, becstelent szimatol: Molnár Ferencnek egy nyolcvanad része is nyugtalanítóan ragyogó, hatalmas talentum.” (Nyugat, 1910. 24. szám)

Babits Mihály ezzel szemben erős kritikával illeti színműveit:

„Ez egy egészen külön művészet; itt minden szó a színihatásra spekulál, semmi köze az irodalomhoz. Ha nem volna köze az irodalomhoz, nekem sem volna közöm hozzá. Egy orfeumi mutatvány is erős hatású lehet a színpadon. De különös aranycsinálás ez: rossz irodalomból jó színházat csinálni. Jó színházat? Én azt hiszem, hogy színháznak is csak olyan ez, mint irodalomnak: átlag-mulattató. Színházban is, amit igazi nagy művészetnek mernék mondani – ami megrázna, elragadna, életem mélyére eszméltetne – bizonytal nem ez volna...”

(Nyugat, 1933. 17–18. szám)

Hegedűs Géza (író, színházi szakíró, egyetemi tanár) írja róla:

„Valószínű, hogy ha Molnár csak novellákat és regényeket ír, akkor írói nagysága sokkal egyértelműbb volna, és odasorolhatnók a Nyugat legjelentékenyebb kortársai közé. A *Széntolvajok* című kitűnő elbeszélése például a szegény emberek ábrázolásának maradandó remekműve. Szépprózája, csillogó humoreszkjei, gazdag publicisztikája, érdekes haditudósításai mind elhalványodnak a drámaíró mögött...”

(Hegedűs Géza: Irodalmi arcképcsarnok)

Molnár Ferenc kapcsolata a Vígszínházzal

A Lipót körúton, a város szélén, üres telkek és gyárak szomszédságában 1896-ban nyílt meg a Vígszínház. A születő magyar polgárság igényeit kielégítő épületet a korszak divatos bécsi színházépítész párosa, Ferdinand Fellner és Hermann Helmer tervezte. Az eredeti szándék szerint az új teátrum a Nemzeti Színházat a könnyű fajsúlyú művektől tehermentesítette volna. Bár a Vígszínházban kezdetben francia bohózatokat tűztek műsorra, a XX. század elejétől egyre több magyar szerző művét vitték színre. Molnár Ferenc mellett Heltai Jenő, Szomory Dezső, Lengyel Menyhért, Bródy Sándor és Szép Ernő is a Vígszínház háziszerezője lett.

Levél a feleségének

A fasizmus elől 1939-ben Franciaországba, Svájcba, majd az Egyesült Államokba, New Yorkba menekült feleségével, Darvas Lili színésznővel. A kivándorlás előtt írta Darvas Lilinek az alábbi levelet, aki ekkor New Yorkban tartózkodott. Érdeemes megfigyelni a levél aggódó, figyelmeztető stílusát. Molnár sorai kitűnően jellemzik a zűrzavaros magyarországi viszonyokat is.

Velence, Hotel Danieli [1938.] július 16.

Drága Minyuszkám,

[...] Nem győzöm hangsúlyozni, ezentúl ne beszélj újságírókkal, főként vigyázz a magyar újságírókra, mert ezek tényleg jóakarók, de ezek tudják a legnagyobb kellemetlenséget csinálni azzal, hogy támogatnak és megvédnek. Nagyon kell vigyázni, mert a legtöbb balszélső politikát űz, és Isten ments, hogy azt mondják rólad ott a magyarok és azt írják levelekben haza, hogy azokkal vagy együtt. Nagyon kérlek erre, mert hibádon kívül politikába kevernek az ilyen látszatok. [...] Amerikai tartózkodási engedélyedre is rossz hatással van bármiféle szélsőséges támogatás!”

3. Fedák Sári 1. szoba

Élete, pályája röviden

Az addigi érzelgős, édeskés operett hősnőkkel szemben egyéniségének vonzó és kifejező erejével az új típusú, merész és talpraesett leány- és asszonyalakokat állította színpadra. (A korábbi ideálok – Küry Klára és Pálmay Ilka – inkább szépségükkel, iskolázott hangjukkal hódítottak.) Csakhamar az első számú primadonnává vált. Beöthy Lászlóval, a Király Színház igazgatójával remek párost alkottak a forradalmian új operettjátás megteremtésében. Beöthy, a XX. századi magyar színház egyik legzseniálisabb alakja, a magyar operettet európai színvonalra emelte. Színházi működését művészet és vállalkozás harmonikus egyensúlya jellemezte. Fedákban pedig megtalálta az új korszak színészeszményét.

Fedák Sári Beregszászon született 1879. október 26-án, és Budapesten halt meg 1955. május 5-én. Rákosi Szidi színiiskoláját végezte, 1899-ben a Magyar Színház színpadán mutatkozott be Sidney Jones *Gésák* című operettjében. 1902-ben Huszka Jenő *Bob herceg* című operettjének címszerepében, 1904-ben a Király Színházban Kacsoh Pongrác *János vitéz* című daljátékának címszerepében aratott sikert. 1916-tól gyakran alakított prózai szerepeket. Vendégszerepelt Bécsben, Berlinben. Az Amerikai Egyesült Államokban 1922-ben, 1925-ben és 1934-ben maga szervezte társulattal vagy önállóan turnézott a magyarlakta városokban.

Molnár Ferencsel 1922-ben kötött házassága négy év múlva felbomlott. A II. világháború idején mindinkább irredenta-nacionalista nézeteket hirdetett, rokonszenvezett a nemzeti szocializmussal, végül Bécsben a Donausender német náci rádióban bemondóként dolgozott. Ezért a budapesti népbíróság jogerősen nyolc hónap börtönre ítélte, amelynek letöltése után a Pest megyei Nyáregyházán élt teljes visszavonultságban.

Németh László Fedák Sáriról:

Íme a Magyar Operett. Egy asszony, aki nagy egyéniség, s amellett elég ripacsirta, hogy jól tudta érezni magát, sőt hitt is ebben a flitteres, nagyherceges operettvilágban. Asszonynak kellett lennie, mert férfiből elképzelhetetlen ez az öntvény. Akinek ekkora emberi súlya van, ha férfi, más pályát keres. [...] Fedákban ezt imádta a közönség, amely az ő kótákkal packázó hangjában, áradó jókedvében, hars önbizalmában nemcsak operettet kapott, de különös, nyers ízzel kapta a maga életkedvét...”

Ady Endre: Fedák Sári

Ez a leány a nagy mindennek
Remekbe termett, kicsi mása,
A hódító, tüzes, pogány vér
Gyönyörű és szent lázadása.
Ez a leány gyönyörúséges ember,
Szilaj vággyal, vad szerelemmel.
Nem értitek? Jól van: ne tessék!...
Ez a leány tökéletesség!

Ez a leány tökéletesség,
Ez a leány a szebbik élet,
Ez a leány szomorú vígság,
Ez a leány csak idetévedt.
Körülte sír, suhogva, szállva,

Heinének s Offenbachnak árnya...
Mennyit fog még sírni, bűnhődni,
Mert szebb és különb, mint a többi...

(Nagyvárad Napló, 1902. május 6.)

4. A Népszínház 1. szoba

Népszínházból Nemzeti Színház

A Népszínház 1875. október 15-én nyitotta meg kapuit, a mai Blaha Lujza téren. Az új intézmény a város felügyelete alatt állott, a közgyűlés a Népszínházi Bizotmányon keresztül gyakorolta jogait. A Népszínház a főváros formális gyámkodása ellenére az első igazán kapitalista jellegű színházi vállalkozás volt az 1873-ban egyesült Budapesten. Az alapítóknak az volt az elképzelésük, hogy a 19. század második felének legnépszerűbb műfaját, a népszínművet népszerűsítik az új játszóhelyen. A színház épületét a bécsi Ferdinand Fellner és Herman Helmer építészpáros tervezte. A színház első nagy sztárja Blaha Lujza volt, aki 1871-től a Nemzeti Színházban előadott népszínművekben lett a közönség kedvence. Kortársai egyöntetűen azt vallották, hogy a színésznő meghatározó szerepet játszott Budapest magyarrá tételében. A város 1920-ban a primadonnáról nevezte el azt a teret, ahol a Népszínház épülete állt; s Blaha 70. születésnapjára időzítették a névadó ceremóniát. Bár a Népszínházban nemcsak népszínművek, hanem látványosságok és operettek is színre kerültek; a bérlőigazgatók mégiscsak nagy ráfizetéssel tudták működtetni. Utolsó igazgatóját, Máder Rezsőt a magyar állam mentette meg a teljes csődtől, mert az épületbe beköltöztették a Nemzeti Színház társulatát, a direktort pedig kártalanították.

A Nemzeti Színház évtizedeken át ebben a létesítményben játszott, míg végül a színészvilág elkeseredett ellenkezése dacára 1965-ben lebontották. Gobbi Hilda, aki számtalan emléket

megőrzött a lebontott épületből, híres „patkóvillájába” beépítette a színházépület köveit. (A villa Dunabogdány határában, Szentgyörgypusztán egy hegy tetején áll.)

Világítás a Népszínházban

Tör Rudolf színpadi világosító feljegyzése: „Én akkortájt a Népszínházban voltam világosító, világosítottam én a Blahát is, persze nem úgy, mint manapság, csak gyertyával meg gázzal, csepegett a gyertya, a ruha csupa folt volt, vasalta az asszony; meggyulladt a levél a színpadon, mert viaszos volt és égett. De Blahánénak nem kellett félnie, annak nem, ő csak játszott.”

5. Nemzeti Színház 2. szoba

Hevesi Sándor és a Nemzeti Színház

Hevesi Sándor 1922–1932 között volt a Nemzeti Színház igazgatója. A korszak egyik legeurópaibb színházi embere rendkívül igényesen építette föl a repertoárt, az előadások színészi és rendezői színvonala példamutató volt. A külföldi klasszikusokat, elsősorban Shakespeare műveit korszerű feldolgozásban vitte színre. Az angol szerző drámáiból nagyszabású ciklusokat állított össze; 12–14 darabot tűzött műsorra. A Nemzetiben 1923–1931 között öt Shakespeare-ciklust rendezett. A világviszonylatban is páratlan vállalkozás során Hevesi Shakespeare szinte teljes életművével megismertette a Nemzeti közönséget. A *Szentivánéji álm*ról 1928-ban rögzített sorai jól érzékeltetik, hogy milyen forradalmian újító munkába kezdett a rendező: „Valóra váltjuk Shakespeare álmát. Nem történelem és nem realizmus, fantázia van és álom. Az erdő nem sötét, hanem világos, nem borús, hanem az álom színeiben tündöklő. Könnyűség, légiesség, báj, tündérség, káprázat: ez a mostani *Szentivánéji álom*. Azt akarom, hogy ez a darab úgy lebegjen, lebegjen a csúnya, közönséges

élet fölött, hogy csakugyan úgy suhanjon el előttünk, mint egy költő álma. Hány évig álmodoztam erről!”

A nyugat-európai színházat mércének tekintő Hevesit nemzeti színházi igazgatói évei alatt mindvégig heves támadások érték a szélsőjobboldalról, mígnem 1932-ben leváltották. Néhány év múlva bekövetkezett haláláig a Magyar Színház főrendezőjeként dolgozott.

A betiltott Tragédia ismét a Nemzeti színpadán

Az 1949-es kommunista hatalomátvétel után Madách Imre *Az ember tragédiája* című műve nem szerepelt a bemutatásra ajánlott drámák között – vagyis betiltották. Hosszú kultúrpolitikai csatározás után, 1955 januárjában kerülhetett sor *Az ember tragédiája* felújítására a Nemzetiben. A közös felelősség vállalását jelezte, hogy Gellért Endre, Major Tamás és Marton Endre együtt jegyezték a rendezést, és az is, hogy két reprezentatív szereposztást állított ki a színház. Az elsőben Lukács Margit és Básti Lajos, a másodszerposztásban Bessenyei Ferenc és Szörényi Éva alakította az első emberpárt.

A bemutató után a sztálinista pártvonal, azaz Rákosi Mátyás főtitkár, az „ország első embere” visszatért a hatalomba, ezért Madách drámáját hamarosan ismét betiltották. A *Tragédiát* egy ideig nem tudták teljesen eltüntetni a műsorról, de kikötötték, hogy hányszor játszhatja a színház. Az 1955–1956-os évadban a mű utolsó előadására 1955. június 7-én került sor – ezt követően csak 1956. április 9-én adták elő.

Dutka Ákos (1881–1972) költő levele Lukács Margitnak az 1960-ban felújított *Tragédia* bemutatója után

„Illenek megköszönni az örömet, amelyet az élménnyel szerzett. Életemben közel nyolc évtized alatt Pesttől Párizsig sok nagy művész nagy előadását láthattam. Évát is sokszor, sok

színben, árnyalatban, és mint öreg színikritikus, sokszor tűnődtem rajta, hogy milyennek álmodta a szegény, keserű, csalódott Madách az ő Éváját. Nos, azt hiszem, ilyenek.”

6. Budapest-kávéváros (oldalfolyosó)

Saly Noémi várostörténész írásai kitűnő forrásanyagként szolgálnak ebben a témában. A kávéházak különleges miliójét, sajátos törvényeit jól példázza alábbi gondolata: „Egy bölcs öreg pesti kávéstól maradt fenn a mondás, akit arról kérdeztek, miért tűri a kávéházában a hitelképtelen, fizetéképtelen, viselkedni képtelen nyikhajokat. Annyit mondott: – Kérem szépen, ahova ezek járnak, oda járnak a szép nők, és ahova a szép nők járnak, oda járnak a gazdag férfiak.”

Tudjuk jól, nem csak a „nyikhajok” kedvelt társasági helyszíne volt a kávéház, de kávéházba jártak a művészvilág tagjai, köztük az írók, akik sokszor szintén hitel- és fizetéképtelennek bizonyultak. Hihetetlenül fontos kapcsolati hálót lehetett a kávéházakban kiépíteni. Ha valaki frissen felkerült Budapestre, természetesen kávéházba ment tájékozódni, ismerősöket szerezni.

A „New York”

A New York palota megnyitásának pillanatától kezdve magához vonzotta a művészeket, legyen szó publicistáról, festőművészeiről vagy költőről. Bár a New York palota biztosítói székháznak épült, kávéháza fontos találkozóhelye lett az alkotóművészeknek, akik legyenek bár gazdagok vagy szegények, egy meleg kávéra, némi harapnivalóra és értelmiségi társaságra mindig számíthattak az 1894. október 23-án megnyitott épület falai között. A New York rövid idő alatt irodalmi kávéházzá alakult. Nem történt semmi különös, csupán annyi, hogy a főpincér, Reisz Gyula a fiatal írók bizalmasa lett. Ettől fogva a főpincérek szinte kényeztették

íróbarátaikat, s mindenféle ügyes aprósággal segítették munkájukat. A fekete mellé ingyen szolgálták fel a kutyanyelvet, vagyis a kéziratpapírt, melyre versek, novellák, elbeszélések kerültek, s aztán erről készült el a nyomdában a szedés. De az írók kaphattak tappert a tinta felitatására, lexikont, címjegyzéket, vasúti menetrendet, bel- és külföldi lapokat. De néhány pengős külön menüvel is kedveskedett a kávéház vezetősége – ez volt az írótal –, s még aszpirinhez is juthattak egy-egy átlumpolt éjszaka után. A New Yorkban lehetett biliárdozni, sőt még a telefonhívások is ide futhattak be, mert egyes asztaloknál telefonálni is lehetett.

Kosztolányi Dezső: Esti Kornél (részlet)

„A kávéház zúgott, a zaj a karzaton egyre erősödött. Ebben a harsány lármában érezték életük ütemét, azt, hogy mennek valahová, hogy haladnak előre. Minden asztal, minden fülke el volt foglalva. A füstből viharfellegek tornyosultak. Jól esett elnyúlni ebben a gőzben, ebben a meleg pocsolyában, semmire sem gondolni, figyelni, hogy fortyog és bugyborékol...”

Ady Endre és a kávéház

Ady Endre kávéházi gúnyneve 1910 körül Kávéházi Borzas volt. Ebből sejthetjük, hogy sok időt töltött kávéházakban. A New York kávéházban, a karzaton, a nyugatosok szerkesztőségi asztalánál foglalt helyet, miután a lapnak ő is munkatársa volt. Versben is megörökítette kedvelt társasági helyét.

Ady Endre: Kávéházban

Ajánlva Ódry Árpád barátomnak

Kávéházi sarokasztal,

Körülüljük szépen.

Így szoktuk azt minden este,
Így szoktuk azt négyen.
Diskurálunk, elpletykázunk
Egyről-másról, sorba –
Másképpen a téli este
Rém unalmas volna.

Egyik színész, másik költő...
Összeillik szépen.
Valamennyi bohém fiú,
Van miről beszéljen.
A hír és név, a dicsőség
Valamennyi célja...
Mégis, mégis úgy elborong
A négy fiú néha...

És ilyenkor biztatgatjuk,
Vigasztaljuk egymást.
Másra visszük a beszédet:
– Lesz-e holnap telt ház?
– A szép Lili kap-e csokrot?
Írt a hadnagyának?
...Addig, addig beszélgetünk,
Míg elfut a bánat.

Olykor-olykor kijelöljük,
Hogy ki beszél máma,
Mindeniknek van valami
Jó históriája.
Elsiratott ábránd éled
Mindenik mesébe',
Visszaint az ifjúságnak
Messze bolygó fénye.

Egyik este véletlenül
Én jöttem a sorba,
Mesélni a féltett múlttól
Nekem kellett volna.
Amit talizmánná tesznek
Hosszú, kínos évek:
A legelső szerelemről
Szóljon hát az ének!...

Belekezdtem... De egyszerre
Mebénult a lelkem,
Feltárult a múlt előttem
Emlékekkel telten...
Egy kis város, ahol egykor
Olyan boldog voltam,
Egy szép leány, kiről egykor

Annyiszor daloltam...

Elszédített ennyi emlék,

Szemem könnybe lábadt...

– Mért is kérdeztétek az én

Bús históriámat?...

Bánat ült a fiuk arcán,

Elhallgattak szépen...

Ott csillogott az a könnycsepp

Mindnyájunk szemében...

Érdekes adalék e témában, hogy a villa egykori lakója, Bajor Gizi színésznő már gyermekkorában is sok időt töltött kávéházban, szinte ott nevelkedett, hiszen édesapja, Beyer Marcell 1906-tól a Kálvin tér és a Kecskeméti utca sarkán lévő Báthory kávéházat bérelte.

7. Írók görbe tükörben 3. szoba

Szerző kontra rendező

A terem közepén húzódó nagy üvegasztalon írók és rendezők levélváltásait olvashatjuk, például Molnár Ferencnek a Magyar Színház igazgatójához, Faludi Jenőhöz intézett sorait. Fölvetődik a kérdés, milyen viszonyban álltak a szerzők és a rendezők egymással. Máig vitákat robbant ki az a kérdés, hogy a társulatnak jogában áll-e az író szövegéhez hozzányúlni, abból kihúzni vagy ahhoz hozzáírni. Nem véletlenül született a fanyar színházi mondás: Legjobb szerző a halott szerző. A nemzeti irodalom alkotásait érintő viták a parlamentig is eljutottak. Hevesi Sándor 1928-ban szeretne volna dramaturgiai változtatásokkal bemutatni

Katona József *Bánk bánját* a Nemzeti Színházban; elképzeléseit a Pesti Napló 1928. október 21-én megjelent számában ismertette. Az írás óriási tiltakozási hullámot váltott ki. Jánosy Gábor parlamenti képviselő így fakadt ki: „Egy betűt ahhoz hozzátenni, egy szót abból elvenni nem lehet és nem szabad, mert Katona József megmozdulna a kecskeméti temetőben levő sírjában.”

A klasszikusok tiszteletére jellemző, hogy Bessenyei Ferenc, aki több mint ötszáz alkalommal játszotta el Bánk szerepét, csak 1968-ban (!) jegyezhetette meg a Színház című folyóiratban, hogy ideje lenne végre átdolgozni Katona József drámáját, mert egy évszázada a kegyelet tartja össze, és ugyanaz a kegyelet fogja elpusztítani.

Illyés Gyula 1976-ban megpróbálkozott a *Bánk bán* átigazításával. Műve nagy vitákat váltott ki, csak néhány színházban adták elő, s nem váltotta fel az eredeti művet.

Örkény István és Várkonyi Zoltán

Örkény Istvánt és Várkonyi Zoltánt szoros barátság fűzte össze. Örkénynek több színjátékát a Vígszínházban vitték színre. Kapcsolatuk kezdete azonban jóval korábbra tehető. Örkény első drámáját *Voronyezs* címmel 1944–1945-ben a krasznnojarszki fogolytáborban írta. Ezzel a művel a Don-kanyarban elpusztult 2. magyar hadseregnek akart emléket állítani. Várkonyi, aki 1945–1949 között a Művész Színházat vezette, 1948-ban műsorra szeretne volna tűzni Örkény darabját, a bemutató azonban elmaradt. Örkény közlése szerint Várkonyit nyomtatékosan figyelmeztették, hogy álljon el a darab bemutatásától. Lázár István, Örkény monográfusa utal is a tiltás okára: a magyar szakaszvezető és a szovjet hírszerzőlány kapcsolatát politikai okok miatt nem emelheték színpadra.

Örkény a 2. magyar hadsereg tragédiáját Nemeskürty Istvánnal 1973-ban ismét feldolgozta: *A holtak hallgatása* című színpadi művet a Vígszínház kamaraszínházában, a Pesti Színházban adták elő.

Örkény több színművének bemutatójára került sor a Pesti Színházban (*Macskajáték*, 1971 – rendező: Székely Gábor; *A holtak hallgatása*, 1973, *Vérrokonok*, 1974, *Pisti a vérzivatarban*, 1979 – rendező: Várkonyi Zoltán) és a Vigaszínházban (*Forgatókönyv*, 1982 – rendező: Valló Péter).

Várkonyi Zoltán és a film

Várkonyi Zoltánt egész életében bántotta, hogy a szakma nem kedvelte nagy közönségsikerrel bemutatott filmjeit. Sokan bírálták a Jókai- és Gárdonyi-filmekért. „Minden áron sikerre tör” – ezt lehetett a legtöbbször hallani. Várkonyi így válaszolt a Tükör újságírójának, aki ezt szóba hozta: „Az előbb említett bírálatok művészi körökből értek. Ugyanakkor ezeket a filmeket esetenként négymillió ember nézte meg, akik nem vádoltak semmivel. Én ezeket a filmeket népszórakoztatási feladatnak tekintem.” (Tükör, 1972. április 25.)

Várkonyi a színházat és filmet egyenrangú művészeti ágak tartotta: „A film számomra monumentális szobor, a színház kisplasztika.”

Gellért Endre (1914–1960) és a kortárs írók (Illyés Gyula, Németh László)

Gellért Endre 1945-ben a Nemzeti Színház főrendezője lett. Nevéhez fűződik a két kortárs szerző több darabjának színpadra állítása. Ő rendezte Illyés Gyula *Lélekbűvár* (1948), *Az ozorai példa* (1952), *Fáklyaláng* (1952) és *Dózsa György* (1956) című drámáját, valamint Németh László *Galilei* (1956) című darabját. A XX. századi magyar színházművészet egyik elfeledett zsenije, rendező és színészpédagógus.

8. Színház és gasztronómia 4. szoba

Újházi Ede (1841–1915) levelese

Újházi Ede, a nagy formátumú színművész, 1870-től volt a Nemzeti Színház tagja. Sikereit és korszerűségét leginkább az akkoriban még felettebb szokatlan, természetes játékmódorának köszönhetette. Ady Endre a Nagyváradi Napló 1903. január 13-án megjelent számában így írt a nagyváradi vendégszínházról: „Mesébe illő nagy kivétel, ha az ilyen színésztalented nagy intellektusba foglalódik. A nagy ágáló művészet s nagy intellektus szinte történelmi nagysággá teszik az individuumot. Nekünk, szegény kis magyar nációnak van egy ilyen emberünk. Újházi Edének hívják...”

Újházi Ede kedvelt törzshelye a Wampetics vendéglő volt a Városligetben. Egy ízben a vendéglőben elbeszélte, hogy ő az érett tyúkdarabokkal, aprólékokkal, jóféle fehér húsdarabkákkal, tésztával és megfelelő zöldséggel párolt leves kedvelője. Másnap a figyelmes főszakács eszerint főzte meg a színész levesét. A Mester megkóstolta, s további tanácsokat adott a készítéshez. Így alakult, finomodott az Újházi tyúkhúsleves, melyet ma is megtalálunk a hazai étlapokon.

9. Bajor Gizi földszinti emlékszobája

Bajor Gizi, a sztárszínésznő

Bajor Gizi művészi presztízsén jóval túlmutató társadalmi pozícióját jól mutatja az alábbi levél, melyet a Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaság vezérigazgató-helyettese 1939. október 27-én küldött a színésznőnek.

„Kedves Gizike! A 2-es és 3-as autóbuszvonal útirányát sikerült a mellékelt helyszínrajzon feltüntetett módon megváltoztatni. Az új vonalvezetés e hó 29-én, vasárnap lép életbe. Egyidejűleg a tartalék autóbust ezentúl nem a Németvölgyi és Pilsudski út sarkán, hanem a Németvölgyi útba nyíló névtelen utcában fogják kialakítani. Ezek szerint a 3-as autóbuszjárat

a 2-es járat eddigi útvonalán fog közlekedni, tehát a tolatás és a vele járó zaj megszűnik. Abban a reményben, hogy sikerült a kérdést megalégedésére megoldani, őszinte nagyrabecsüléssel szívélyesen üdvözli kézcsókoló tisztelője: Márkus Jenő”

A Közlekedési Részvénytársaság intézkedéséből látható: Bajor elérte, hogy egy buszjárat útvonalát megváltoztassák a kedvéért, nyugalmaért.

A villa történetéből

A Beyer család 1928-ban vásárolta meg az akkor még földszintes épületet, mely egy virágkertészet lerakata volt. Bajor Gizi csak később, 1933-ban költözött ide. Ekkor Országgh Béla építész tervei szerint emeletráépítéssel három lakást alakítottak ki az L-alakú, neobarokk stílusú házban. Már itt élt, amikor feleségül ment Germán Tibor fül- és gégegyógyász egyetemi magántanárhoz, akivel itt rendezték be közös otthonukat, mely csakhamar a művészvilág kedvelt találkozóhelyévé vált.

(A villa címe gyakran változott; kezdetben Németvölgyi út 35. 1936–1947 között Pilsudszky út 35.; ma Stromfeld Aurél út 16.)

A Bajor-villa igazi menedékhely volt Budapest ostromakor. A színésznő nemcsak zsidó származású férjét bújtatta; rokonok, barátok s idegenek is menedékre leltek nála. Itt vészelte át 1944 legnehezebb napjait Nagyajtay Teréz jelmeztervező és festőművész férje, Diósy Antal; valamint Tamási Áron író. Tamási naplófeljegyzésekben örökítette meg a Bajor Gizinél töltött napokat. (Az író naplójának részletei *Nehéz napok tündére* címmel megjelentek a *Bajor Gizi. Escher Károly fényképei* című kötetben. (Szerkesztette Vajda Miklós. Budapest, Magvető Kiadó, 1958) Ebből következik egy részlet:

1945. január 30. – kedd

„Vendégek érkeznek. Egy kitűnő újságíró, nagy hátizsákkal; együtt jön a feleségével és szelíden bimbózó leányával. Mindenki örül neki, mert Róbert tájékozott újságíró, s igen biztató híreket mond. Gizi beiktatja őket a vendégek közé, kijelöli ágyaikat az alagsorban, kihirdeti, hogy egy órákor ebéd. S nevet is hozzá, a készülő ebédhez. Hát eljön az idő, s hozzák a gulyáslevest. Felém fürkészkéz: várakozással pillognak felém, mintha én nem tudnám még, amit ők tudnak. Somolyognak, kuncognak. Tibor mértékletesen bort tölt. Végre kipirkad mégis a titok, mert a háziasszony, éppen nekem akarván osztani az ebédből, pillangós aggodalommal megkérdezi, hogy szeretem-e a lóhúst. Ahá, gondolom, itt lóhúsból van a gulyás! Istenem, mit mondjak? Ilyen szűk időben, amikor más házaknál kenyér is alig akad, nem illik válogatni. – Idáig még lótejet nem ittam, s lóhúst nem ettem – mondom. S kezdek enni, s eszem. Csuda édeskés a leve a gulyásnak, s bíboros benne a hús. De hát vitézül megeszem az egészet, s várom a kitüntetését. Tibor át is nyújt nekem egy Regália Médiát. Szép szivar, szagolgom, majd rágyújtok. S ahogy eregetem a füstöt belőle, otthoni disznótort látok az illatos füstön keresztül.”

Gobbi Hilda

Gobbi Hilda, a múzeum alapítója, legendás karakterszerepek megformálója. Már nagybetegen alakította Spiró György *Csirkefej* című darabjában a Vénasszony szerepét a Katona József Színházban. A dráma 1985-ben született, a színházi bemutatóra 1986-ban került sor. Spiróról és a nagy viharokat kiváltó előadásról így írt Bécsy Tamás *Dráma- és színházművészet 1945 után* című összefoglalójában, mely a *Magyarország a XX. században* című kézikönyvben jelent meg (Babits Kiadó, Szekszárd, 1998):

„A *Csirkefej* [...] c. darab jellegzetes példája annak, hogy egy dráma jelentéshálózatát erősen meghatározza a befogadás időszaka. Bemutatásának idején a hivatalosság felháborodott az ún. nyomdafestéket nem tűrő szavak miatt, illetve amiatt, hogy koránt sincs ekkora szellemi és anyagi nyomor az országban. 1990-ben már észre lehetett venni, hogy ez a mű 1985-ben

vészjeleket adott le az ország, a nép és az egyének helyzetéről, az egzisztenciális és morális lezüllésről.”

A hagyományos színházi kultúrán nevelkedett nézőkből felháborodást váltott ki az előadás; ez a magyarázata annak, hogy miért az alábbi sorokkal ajánlotta Virág Katalin, a Magyar Televízió Színházi Osztályának munkatársa az előadás közvetítését: „Kérem, ne háborodjanak föl, ne zárják el a készüléküket, amikor a színpadon nemigen hallható trágár kifejezéseket használnak a szereplők. Nem mindegyikük, csak azok, akik pislákoló, csökkent érzéseiket szókinccs híján így próbálják kifejezni. A legújabb kori magyar dráma kimagasló művével egy nagyszerű előadással lehetnek gazdagabbak a türelmes és toleráns nézők. A kopott, düledező körgangos pesti bérház szürke, szomorú lakóinak kicsinyes életével ezernyi színt tud megmutatni Spiró: keserűt, kétségbeesettet, csendeset és harsányan nevetetőt, szépet és rútát, és mélységesen együttérző emberit. A Vénasszony és a Srác felemelő tragédiája igazi színházi élmény, Zsámbéki Gábor kiváló rendezésének, a nagyszerű színészi alakításoknak, elsősorban a felejthetetlen Gobbi Hildának köszönhetően, aki ezzel a csodálatos alakítással búcsúzott a színpadtól, és egy kicsit már az élettől.”

Virág Katalin a Magyar Televízió szerkesztőjeként számos színházi előadást népszerűsített. A szerkesztésében sugárzott *Színházi album* című magazin 1972 és 1980 között rendszeresen közvetített előadásokat az ország színházaiból. Ő kezdeményezte a felbecsülhetetlen értékű *Mestersége színész* című sorozatot.

VÉGSZÓ

A múlt után néhány szóban emlékezzünk meg a kortárs színházról, amely örök vita tárgya, s amelyről mindig megoszlanak a vélemények. Minden generáció a műfaj átmeneti állapotáról beszél, arról, hogy a színház ismét válságba került. Vagy a színészekkel, vagy a rendezőkkel, vagy a drámákkal nincs valami rendben. Sőt, talán a nézőkkel sem. Ezt a jelenséget

szellemesen érzékeltette Cserhalmi György 2000 táján: „Nincs nagy baj a mai magyar színházzal, csak éppen annyi, hogy a közönség operettet akar, a színész Csehovot akar, a kritika meg Zsótér Sanyit akarja.”

Talán épp ezért olyan izgalmas.